

Inledning till *Den stora omdaning*

GUNNAR OLOFSSON

En modern klassiker och dess aktualitet

Karl Polanyis bok från 1944, *Den stora omdaning*, vars originaltitel är *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, sveper över den europeiska historien från slutet av 1700-talet fram till andra världskriget. Den framhäver den strategiska betydelse som framväxten av självständiga marknader för pengar, arbetskraft, produktionsmedel, varor och mark fick för samhället och för de olika samhällsklasserna efter den industriella revolutionen. Polanyi analyserar marknadssamhällets uppkomst och den stora förvandling det innebar. Men han visar också hur dessa marknader åter underordnades samhällelig styrning och reglering. Analysen av denna process är det andra huvudtemat i boken.

Den stora omdaning har efterhand fått ställning som en modern klassiker i samhällsvetenskapen. Det blev den inte omedelbart om vi ser till hur den mottagits och använts. Boken har i stället aktualiserats vid ett par tillfällen sedan den först gavs ut.

Polanyis tankar om de skilda former som ekonomin tar sig i olika samhällen diskuterades intensivt bland antropologer under 1960-talet. Det skedde i en lång debatt om ekonomins roll i primitiva samhällen. Striden stod mellan dem som hävdade att det var mest fruktbart att välja den förhärskande nationalekonomins metod, med dess antaganden om maximering av nytta och utnyttjande av knappa resurser ("formalisterna") och dem som med inspiration från Polanyi menade att man skulle betona försörjningens konkreta former och dess innehåll ("substantivister").

Under 1980- och 1990-talen blev boken åter aktuell, nu bland forskare som studerade hur välfärdsstatliga arrangemang påverkar

ekonomins funktionssätt, lönearbetarnas villkor och den organiserade arbetarrörelsens roll. Jag tänker här på diskussionen om varufiering och avvarufiering. Den inspirerades delvis av Marx, men inte minst av Polanyi, och utvecklades av forskare som Claus Offe och Gøsta Esping-Andersen.

Polanyis arbeten har därutöver relevans för en rad andra områden. Han ses som en föregångare till världssystemteorierna; hans diskussion om det europeiska statssystemet och de ekonomisk-politiska förbindelserna mellan länderna är av intresse för dagens fredsforskare; hans resonemang kring utbytesformer och analys av ekonomin som försörjningssystem har återklingat i ekonomisk antropologi; hans konsekventa vägran att se samhällelig och ekonomisk förändring som en abstrakt ”utveckling” är en nyttig motpol till alla former för ogenomtänkta moderniseringsprojekt.

Argument mot nyliberalismen

Bokens teser och argument har under de sista trettio åren kanske främst kommit att användas i bred skala som ett viktigt teoretiskt bidrag i den samhällsvetenskapliga och politiska reaktionen mot det nyliberala segertåget som inleddes i slutet av 1970-talet. Då återupptäckte en rad politiker och ekonomer, samhällsdebattörer och forskare ”Marknaden” som botemedlet mot allt ont: den ekonomiska krisen, välfärdsstatens förstelning, den låga tillväxten, den höga inflationen, de aggressiva fackföreningarna, den hämmande jämlikheten, den bristande effektiviteten och den låga produktiviteten.

Denna återlansering av marknadernas roll skedde på två plan. På ett plan var det fråga om en förskjutning i graden av politisk styrning av marknaderna för varor, arbetskraft, pengar och mark. Under 1980- och 1990-talen och fram till finanskrisen 2008 försköts tyngdpunkten så att marknaderna blev allt mindre reglerade, det vill säga ”friare”. Det gällde för EU:s inre marknad och inte minst för de alltmer vildvuxna globala penningmarknaderna. Uppfattningarna om vad som var ”rätt” ekonomisk politik delades av Världsbanken, Internationella valutafonden och EU-kommissionen.

På ett annat plan predikade ekonomer och politiker som företrädde nyliberalismen Marknadens evangelium – ju mindre restriktioner som läggs på marknaderna och de som handlar där, desto bättre för samhället och alla dess medborgare. Denna strömning företrädde av public choice-skolan och av ekonomer med Milton Friedmans inriktning, och påverkade politiker och den ekonomiska politiken i de flesta länder.

En förutsättning för denna kursändring var att efterkrigstidens västeuropeiska konsensus om den reglerade välfärdskapitalismen hade svårt att hantera de stora omställningar som kriserna 1973–74 och 1979–80 medförde, med fallande tillväxt, stigande underskott i bytesbalans och budget, samtidigt med stigande arbetslöshet och inflation.

Det som genomsyrade den marknadsekonomiska vision som nyliberalismen åter satte på den samhällliga dagordningen var förhållandet av Marknaden som rationell mekanism. Den sågs inte bara som ett fördelningssinstrument på begränsade områden utan lyftes fram som samhällets grundläggande organisationsprincip. Ju mer marknaderna befrias från sina begränsningar och bojor desto större antas dess välsignelsebringande verkningar bli. Nyliberalismen återuppväckte en marknadsliberal tradition, som förenar Adam Smiths optimism om framstegets och arbetsdelningens möjligheter under ”den osynliga handens” goda ledning med Thomas Malthus pessimistiska cynismer om uppoffringens nödvändighet och ojämlikhetens välsignelse.

Debatten om marknadsmekanismen förs därmed på minst två plan. Kan marknaderna göras effektivare genom avregleringar, genom att stimulera utbudet av arbetskraft, eller genom att enheter inom den offentliga tjänsteproduktionen – kliniker på ett sjukhus, förskolor etc. – får ett eget ekonomiskt ansvar? Den debatten förs i termer av kostnadseffektivitet och är ofta konkret och ibland relevant. Men i nyliberalismens stora perspektiv framstår sociala och moraliska begränsningar för marknaderna som hinder för välstånd och framsteg. Nyliberalismens entusiastiska bejakande av i princip alla marknader och dess kritik av alla slags hinder och inskränkningar, ambitionerna att förstå den västerländska civilisationens

historiska framväxt och inte minst dess framtid i marknadsmechanismens ljus, har gjort Karl Polanyis analys av det liberala marknadssamhällets uppgång och förvandling aktuell igen.

Bokens aktualitet i dag

Den stora omdaning fick alltså för det första en förnyad aktualitet genom nyliberalismens segertåg i de västeuropeiska samhällena. De effekter detta segertåg ledde till ifråga om den ekonomiska politiken och de konsekvenser den ledde till för människors sociala villkor väckte starka reaktioner. Boken gav goda argument mot nyliberalismens samhällsmodell.

Polanyis bok blev för det andra ett viktigt intellektuellt redskap för att begripa den omvandling som Ryssland och Östeuropa genomgick efter 1990-talets omvälvningar, när dessa samhällens ekonomier åter blev marknadsekonomier genom en snabb och dramatisk omvandlingsprocess. Det var ett skeende som hade paralleller med Polanyis skildring av marknadsekonomin omskapande av det engelska samhället under slutet av 1700- och början av 1800-talet.

För det tredje har finanskrisen 2008 allvarligt ifrågasatt idén om de oreglerade valutamarknadernas rationalitet. Härigenom blev Polanyis analys av de globala processerna, som utgör inledningen till *Den stora omdaning*, mycket relevant.

Det finns, för det fjärde, ett centralt inslag i Polanyis nu snart 70 år gamla bok som är påfallande modernt och aktuellt i dag. Det är hans begrepp om de "fiktiva varorna". Jorden, pengarna och människors arbetsförmåga görs till varor i den ekonomiska tankevärlden. Polanyi visar att det är fråga om fiktiva varor, där deras materialitet och deras sociala existensvillkor sätter gränser för hur långt varufiktionen kan bli verklighet – miljökriser och naturresursernas begränsningar å den ena sidan, de sociala upproren och protesterna å den andra. De försök som görs att reglera de globala finans- och valutamarknaderna vittnar om vikten att hantera också pengarnas fiktiva, närmast virtuella sida, för att förhindra dessa marknadens återkommande, farofyllda kollapser.

Karl Polanyis biografi

Karl Polanyis livsbana formades som en serie emigrationer. Dessa brytningar och uppbrott var inte bara geografiska – han arbetade dessutom inom olika fält i de länder han hamnade i, och kom i kontakt med nya intellektuella strömningar. Det gav hans erfarenheter och kunskaper en europeisk och närmast global dimension. Han föddes 1886 och växte upp i Ungern. Efter revolutionen och kontrarevolutionen vid första världskrigets slut flyttade han till Wien. Där stannade han till 1933. Sedan flyttade han till England där han, med avbrott, verkade fram till mitten av fyrtiotalet. Därefter bodde han i Kanada, men arbetade vid Columbia-universitetet i New York.

Karl Polanyis far, Michael Pollacsek, var ingenjör, järnvägsbyggare och blev en förmögen man. Hans mor, Cécile Wohl, var dotter till en rabbin från Vilnius. En landsförvisad *narodnik* från Vilnius, Samuel Klatschko, var en trägen gäst i Polanyis föräldrahem, och påverkade Karl med sin rebelliska läggning och populistiska politik. Familjen levde i Budapests mycket vitala judiskt-intellektuella miljö. Fadern lät familjen konvertera till kristendomen (en kalvinistisk protestantism) och barnens efternamn blev det ungerska ”Polanyi”. Fadern gick i konkurs 1900 och dog 1905, vilket givetvis påverkade familjens livsform och ekonomiska förutsättningar; barnen fick till exempel bidra till försörjningen med privatlektioner.

Syskonen Polanyi, varav Karl var näst yngst, gjorde alla betydelsefulla insatser inom sina respektive områden. Den yngste brodern, Michael, blev en välkänd filosof och vetenskapsteoretiker vars mest kända arbete torde vara *Personal Knowledge* (1958).

När Karl gick på gymnasiet anslöt han sig till en socialistisk studentorganisation (hans äldre bror Adolf var en av grundarna). Klubben var knuten till det socialdemokratiska partiet. Det var i detta sammanhang som Karl mötte marxismen och socialdemokratien.

Karl studerade juridik vid Budapests universitet. En av professorerna, Gyula Pikler, lärde sina studenter att lagar och samhälleliga institutioner inte var evigt givna, utan föränderliga efter

samhällets ändrade inriktning och behov. Dessa idéer upprörde universitetets ledning och konservativa studenter, som krävde Piklers avgång. De liberala och progressiva studenterna segrade i denna sak. Polanyi bildade därefter den så kallade Galilei-cirkeln till försvar för den akademiska och vetenskapliga friheten. Den var ingen opolitisk, rent akademisk organisation; den försvarade de medborgerliga rättigheterna, tog initiativ till en serie föreläsningar, publicerade yngre forskares arbeten och stod i nära kontakt med fackföreningar. Cirkeln introducerade positivismen och sociologin i den ungerska intelligentian, och man lade stor vikt vid upplysning, kunskap, och handling grundad på moraliska överväganden. Den tog avstånd från den socialdemokratiska marxismens föreställning om framstegets oundviklighet, och att objektiva lagar skulle leda till samhällets förändring.

Polanyi var både skolkamrat, granne och nära vän till Georg Lukács, också han medlem i Galilei-cirkeln. I den kretsen fanns en rad centrala intellektuella. Det gäller sociologen Karl Mannheim, konsthistorikern Arnold Hauser, filmteoretikern Béla Balázs, men också kompositörer som Béla Bartók och Zoltán Kodály. Vid sidan av Lukács och Galilei-kretsen var den ungerska socialdemokratin främste teoretiker Ervin Szabó och de mer reformistiskt inriktade socialdemokraterna i Tyskland och England – Eduard Bernstein och Emil Lederer i Tyskland, gillesocialismen och fabianismen i England – viktiga inspirationskällor för Polanyi.

Det var i detta vitala intellektuella klimat som Karl Polanyis världsbild formades. Den engelske utopiske socialisten Robert Owen blev en viktig gestalt för honom. Polanyis samhällsfilosofi var vid den här tiden idealistisk och populistisk. Samhälleliga institutioners relativitet, handlandets moraliska grundvalar, en mistro mot all utvecklingsmetafysik, en humanistisk socialism – där är grundstenarna.

1912 började Polanyi arbeta som advokat, ett arbete han avskydde. Polanyi bildade 1914 ett radikalt liberalt parti för att organisera den liberala intelligentian så att den i nära samverkan med socialdemokraterna, som företrädde arbetarklassen, skulle kunna driva fram ett modernt och demokratiskt Ungern.

Under första världskriget tjänstgjorde han som kavalleriofficer. Han sårades allvarligt i strid på den galiziska fronten 1917 och återvände till Budapest. I likhet med många intellektuella sympatiserade han med den radikala rörelse som under krigets slutfas växte fram i Budapest, en rörelse som 1919 ledde till att Béla Kun upprättade en kortvarig rådsrepublik. Polanyi hade, som så många andra av Ungerns radikala intellektuella ett uppdrag i denna regering. Polanyi hade lämnat Ungern innan revolutionen slagits ner och han kom till Wien 1919.

I Wien mötte han Ilona Duczynska, som aktivt deltagit i Béla Kuns sovjetrepublik. Hon blev hans livsledsagarinna. Han återupptog här också sina studier. Än en gång läste han Marx *Kapitalet*, och satte sig noga in i de österrikiska ekonomernas arbeten. Det gällde både de klassiska och nya marginalisterna (Menger, Böhm-Bawerk med flera) men också en ekonom som Joseph A Schumpeter. Han utmanade 1922 Ludwig von Mises till debatt om den socialistiska ekonomins funktionsduglighet i den ledande tyska tidskriften för ekonomi och samhällsvetenskap, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Han föreläste också om den engelska gillnessocialismen.

Från 1924 arbetade han som ekonomisk journalist på *Der Österreichische Volkswirt*, och inriktade sig på internationella förhållanden. Polanyi var redaktionens vänsterman. Han kunde nu följa på nära håll de omvälvningar som epoken bjöd: Sovjets femårsplaner, tjugotalets politiska instabilitet i Europa, dess låsningar och guldkriser, den stora depressionen från 1929. All denna kunskap kom till användning; här utmejslades temat att ekonomiska omställningar och kriser omvälvver människors livsomständigheter och deras vardagsliv, ett tema som genomsyrar *Den stora omdaning*. Många av Polanyis texter från denna tid har nu återutgivits och finns tillgängliga i en tysk trebandsutgåva.

Som en följd av högervridningen och fascismens frammarsch i Österrike lämnade Polanyi 1933 Wien och for till England. Han skrev och föreläste bland annat om den tyska och österrikiska fascismen. Han föreläste för WEA (Workers' Educational Association, det engelska ABF), och i det folkbildningsarbete som organiserades

av universiteten i Oxford och London. Han undervisade i Englands sociala och ekonomiska historia, som senare blev ämnet för *Den stora omdaning*. Han besökte även USA på vidsträckt föreläsningsturnéer. Inte minst var han engagerad i ett samarbete med den kristna vänstern (kristna socialister, kväkare). Denna miljö – och Polanyi själv – påverkades under 1930-talet starkt av Marx ungdomsskrifter (de så kallade Parismanuskripten, de ekonomiska och filosofiska manuskripten från 1844) som publicerades 1932.

1940 fastnade Polanyi i USA under en föreläsningsturné. Han kom att arbeta ett par år vid Bennington College, och det var i denna miljö han skrev *Den stora omdaning*. Hans bok gavs ut 1944 respektive 1945 i USA och England. Efter kriget återvände Polanyi till Nordamerika.

1947 fick han en tjänst vid Columbia-universitetet i New York som lärare i allmän ekonomisk historia. Hans hustru hade varit aktiv kommunist och förvägrades därför visum till USA. Familjen bosatte sig i Toronto i Kanada. Under sin tid vid Columbia-universitetet samarbetade Polanyi i ett forskningsprojekt med antropologer och historiker om tidiga ekonomiers organisatoriska former. Det mest kända resultatet av detta arbete är boken *Trade and Market in Early Empires* från 1957. Det gäller inte minst Polanyis kapitel, "The Economy as an Instituted Process".

Polanyis sista offentliga insats var att starta tidskriften *Co-existence*, ägnad åt jämförande studier av politik och ekonomi, men också åt att främja världsfreden. Tidskriften började utkomma 1964, samma år som Polanyi dog.

Några teman i *Den stora omdaning*

Bokens titel, *Den stora omdaning*, har flera olika innebörder. Det syftar dels på den omvandling som England genomgick i och med industrialismens genombrott och marknadssamhällets framväxt, dels i mer avgränsad mening också på ansträngningarna att reglera, kontrollera och inskränka marknadsmekanismernas inverkan på samhällskroppen från mitten av 1800-talet och framåt. Verket utgår i sin skildring av marknadsliberalismen i Europa från den

epok när de skilda marknaderna inte längre själva reglerade, när guldmyntfotens självreglerande internationella system avlösts av en mer reglerad kapitalism. Den ”omdaning” Polanyi syftar på är den statliga styrningen av ekonomi och regleringen av samhällsförhållandena i städerna och på kommunal nivå. Det handlar också om hur marknadskrafternas svängrum påverkas av företagets och branschorganisationernas, fackföreningarnas och lantbrukskooperationernas organisatoriska ansträngningar. I en vidare mening kan vi tolka ”den stora omdaning” som den förändring av samhällslivet som ekonomins tillväxt och förändringar medför, förändringar som iscensätts via marknaderna.

Polanyi riktar sig i *Den stora omdaning* mot tanken på att ett samhälle som är underordnat frikopplade och självreglerade marknader skulle kunna vara ett naturligt, möjligt och beständigt tillstånd. Sådana marknader är varken eviga eller spontant framvuxna lösningar. Iscensättandet av den liberala utopin – att marknaderna automatiskt skulle kunna reglera samhällets och människors väl och ve – krävde omfattande politiska ingrepp och lagändringar. Ambitionen ledde till en samhällsomvälvning av gigantisk omfattning men också till en förändring som medförde att generationers liv och vardag förändrades i grunden.

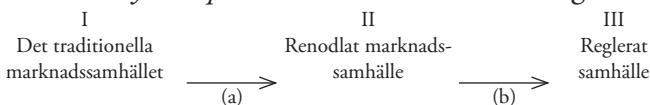
Den stora omdaning framställer den europeiska utvecklingen från ca 1770 till 1940 som ett drama i tre akter, där övergångarna är lika intressanta som perioderna själva.

Från början har vi ett traditionellt samhälle. Vi får sedan en övergång till ett samhälle som domineras av marknader för varor, arbete, produktionsmedel, pengar och mark. Dessa marknader förbinds med varandra tvärs över nationsgränser och vävs samman till ett självreglerande internationellt och nationellt system.

Den tredje akten inleds när olika krafter och intressen med rötter i denna uppsättning självreglerade marknader genomdriver inskränkningar i marknadsmekanismernas funktionssätt. Dessa modifikationer är av olika slag och får radikalt olika följder. Den tyska Weimarrepubliken (1919–1933), den sovjetiska planekonomin, den tyska nationalsocialismen, USA:s New Deal och de skandinaviska välfärdsstaterna var olika former av marknadsregleringar

som kan ses som början till de interventionistiska och välfärdsstatliga arrangemang som formade efterkrigstidens Europa.

Tablå 1. Polanyis tre perioder i Den stora omdaning

Med det traditionella samhället avser Polanyi det samhälle som fanns i England före den industriella revolutionen. Det tas för givet av Polanyi och består ingen närmare analys, utom i *ett* avseende, och då med ett begrepp som är det viktigaste teoretiska instrumentet i boken. Polanyis tes är nämligen att ekonomin i denna period var ”inbäddad” (*embedded*) i samhället, och inte utgör en till synes egen, utskild sfär. Produktion i form av arbete för att försörja sig, produktion av livsmedel, kläder och bostäder föregick. Likaledes fördelades produkterna mellan människorna, och de konsumerades förstås också. Men produktion och fördelning var inskrivna i traditionella former av släktskap, grannskap och regional och politisk tillhörighet. De ”ekonomiska” transaktionerna var helt enkelt en aspekt av samhällets relationsmönster. Det är inte bara i de europeiska traditionella samhällena som ekonomiska skeenden är ”inbäddade” i samhällets övriga arrangemang. Så är regeln i mänsklighetens historia – de självständiggjorda marknaderna är undantaget.

Den första stora förändringen – (a) i tablan – var det liberala marknadssamhällets uppkomst. Den sker genom en process av specialisering och ”utlokalisering” av samhällets ekonomiska aspekter till en särskild sfär, till ”ekonomin”, som i sin tur består av ett antal sammankopplade delmarknader för arbete, pengar, mark och varor. I Polanyis analys är detta en form av ”urbäddning” (*disembedding*) av de ekonomiska aspekterna. Denna urbäddning är en väsentlig aspekt av marknadssamhällets framväxt.

Polanyi skildrar ingående och med stor medkänsla hur frigörandet av människor ur det traditionella samhällets sammanvävda förhållanden utsatte dem för en social omvandling som ofta blev katastrofal för dem. Beroendet av ekonomiska konjunkturer, av att ha en efterfrågad arbetsförmåga att erbjuda, nyckfullheten ifråga

om industrigrenars uppgång och fall – dessa och andra former för underordning under den anonyma marknadens krav gav livets osäkerhet och otrygghet nya dimensioner. Det var inte bara fabrikena som blev till grottekvarnar – samhällsmekanismen som helhet framstod för åtskilliga som en monstruös maskin. Det allvarliga och drabbande i omställningen var enligt Polanyi inte främst fråga om ekonomisk standard (något som varit i fokus för historikernas långa ”levnadsstandardsdebatt”) – det var förlusten av socialt sammanhang och den nya osäkerheten.

Polanyi var starkt kritisk mot den programmatiska råhet, okänslighet och cynism som beledsagade de ideologer som för människornas bästa ville iscensätta den liberala samhällsutopin. Polanyi visar hur omfattande ingrepp, hur mycket kraftfullt statligt agerande som denna utopi faktiskt krävde för att kunna genomföras. Det var verkligen inte en automatisk och spontan samhällelig process utan fastmer en stark och synlig hand som krävdes för att upprätta den ”osynliga handens” regim.

Det förverkligade marknadssamhället – den andra fasen – hade knappt sjösatts förrän det inifrån detta samhälle självt växte fram starka motkrafter som strävade efter att skydda sina egna och samhällets bredare intressen för den nyckfullhet och oförutsägbarhet som marknadsmekanismernas spel innebar. Den mäktiga våg av ingripanden och modifikationer som växte fram i takt med marknadernas egen expansion hade sitt ursprung i de mest skilda delar av samhället. Bönder och godsägare krävde tullar; läkare och fackföreningar krävde reglering av arbetsmiljö och arbetstider och förbud mot barnarbete; städernas politiker och administratörer införde brandstadgor och offentlig belysning; företagsamma kapitalister startade försäkringsbolag för att utjämna risker – och detsamma gjorde en rad folkliga organisationer som byggde upp sjukkassor, begravningskassor och byggnadssparkassor; centralbanker utvecklades för att hantera penningmarknad och valuta.

Polanyi ser dessa reaktioner mot marknadsmekanismernas oförutsägbarhet och deras ofta ödeläggande verkningar för ett samhälles produktiva organisation som något som växer fram för att försvara konkreta intressen, inte minst klassers. Men det är också

allmänna samhällsintressen som här står på spel. Försvaret av den produktiva arbetsförmågan mot förtida utslitning från fackföreningarnas och från den statliga arbetarskyddspolitikens sida är inte bara i arbetarklassens intresse, utan är ett allmänt samhällsintresse. Detsamma gäller på andra områden med den lagstiftning som syftar till att skydda jorden från utarmning, den planering som gör storstäderna möjliga att leva i, eller införandet av tullar och valutaskydd mot ekonomiska konjunkturers omkullväntning av ett samhälles hela produktiva organisation.

Med olika utgångspunkter startar så en process där systemet av självreglerande marknader allt tydligare åter inbäddas i samhället som helhet. Denna ”återinbäddning” (*re-embedding*) av de ekonomiska förhållandena bildar övergången till det tredje skedet – (b) i tablån. Hur sker denna ”återinbäddning” av marknaderna och de ekonomiska förhållandena? Vi kan tolka den keynesianskt inspirerade ekonomiska politiken med dess styrning av efterfrågan som en sådan ”återinbäddningsmekanism”. Framväxten av socialpolitiska trygghetssystem som i viss mån frigör människors försörjning från deras marknadskapacitet är en än viktigare återinbäddningsmekanism.

Den liberala marknadsekonomins samhällsutopi byggde enligt Polanyi på två förutsättningar:

1. Försörjningens och livets *materiella förutsättningar* – arbetsförmågan, jorden, produktionsmedlen, bytesmedlen (pengarna) – blev till *varor*. Det var alltså fråga om en utsträckt och till sin tendens full ”varufiering”, ”varublivande” eller ”kommodifiering” (*commodification*). Men för till exempel arbetsförmågans del var det fråga om en begränsad, fiktiv varuform. Arbetaren blev aldrig en vara, och hans arbetskraft bara till en del. Genom att den var knuten till en människa, med mänskligt-sociala behov och existensförutsättningar, kunde inte varufiktionen drivas hur långt som helst.

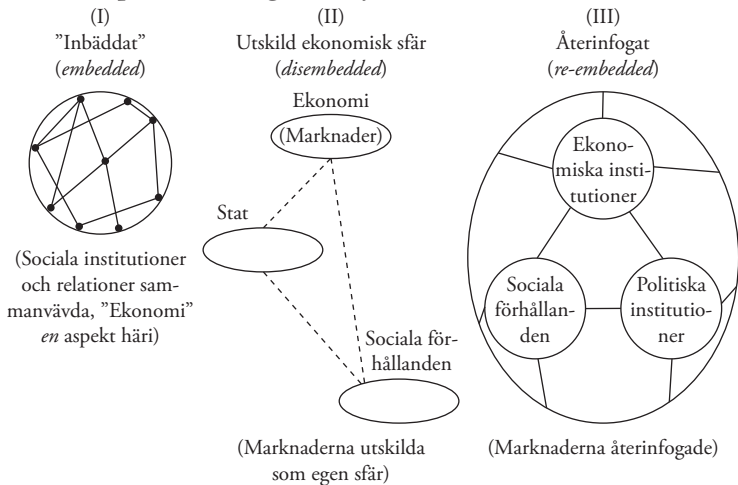
2. Marknaderna för jord, arbete, pengar, dessa ”fiktiva varor”, bildade tillsammans med de egentliga varumarknaderna ett sinnrikt system som i ekonomernas teori framstod som *automatiskt självreglerande*. Det var denna teoris realisering som den liberala politiken i görligaste mån försökte skapa förutsättningar för. Inom

varje land skedde anpassningarna på de skilda marknaderna. Internationellt skedde anpassningen mellan olika nationella ekonomier via det växelkurssystem mellan olika valutor som guldmyntfoten innebar. Om varje lands valuta var anpassad till guldpriset (via regeln om att sedlar skulle kunna lösas in till guld), så medförde förändringar i styrkeförhållandet mellan ekonomierna i olika länder automatiskt en justering av växelkurserna (eller till ett in- eller utflöde av guld).

Den ekonomiska politiken har under efterkrigstiden i både Västeuropa och USA inneburit en mer omfattande styrning och reglering av marknaderna. Samtidigt har ”varufieringens” omfång ökat. En allt större andel av de produkter och tjänster vi konsumerar har tagit varuform och en allt större del av den yrkesaktiva befolkningen är lönearbetare. Samtidigt har utbyggnaden av olika socialpolitiska försäkringssystem gjort att arbetskraften i viss mån har ”avvarufierats”.

Låt mig återvända till tablån över Polanyis tre perioder i *Den stora omdaningen*. Ser vi till hur ett samhälles ”ekonomiska förhållanden” är inordnade i samhällets helhet ger oss nedanstående bild en schematisk framställning av de tre olika faserna:

Tablå 2. Förhållandet ekonomi–samhälle under tre perioder enligt Polanyi

Den stora omdaning som klassiker

Jag har i denna inledning betonat *ett* moment i Polanyis klassiska arbete. Det finns många fler som läsaren kommer att notera. Han skildrar arbetsmarknadens uppkomst. Kapitlet om Speenhamlandssystemet (kapitel 7–10) visar hur en välment men olycklig utformning av ett offentligt trygghetssystem skapade lidande, undergång och deklassering. Han diskuterar hur ”upptäckten” av fattigdomens välsignelsebringande effekt blev en avgörande vändning i den politiska ekonomins framväxt som samhällsteori. Han diskuterar utsikterna för fred och riskerna för krig utifrån det ekonomiska världssystemets uppbyggnad och funktionssätt. I bokens fjärde kapitel ger Polanyi en kort skiss till en allmän teori om samhällen och ekonomiska former. Den teorin skulle han senare vidareutveckla i viktiga artiklar, bland annat i den berömda uppsatsen ”The Economy as an Instituted Process” från 1957.

Den stora omdaning är skriven i relation till flera avgörande intellektuella traditioner. För Polanyi spelade som vi sett den utopiska socialismen, främst Robert Owen, den engelska gillesocialismen och de kristna socialisterna en viktig roll. Under både sin tid i Budapest, i Wien under 1920-talet och i England under 1930-talet mötte Polanyi Marx arbeten och den västerländska marxistiska traditionen. Därtill kom inspirationen från den klassiska tyska sociologin, där såväl Ferdinand Tönnies arbete *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887), med dess diagnos av det moderna samhällets ankomst, som, och inte minst, Max Webers teori om makt och institutioner var avgörande. Men Polanyi tog också utgångspunkt i en grundläggande kritik av den klassiska, marginalistiska nationalekonomin. Verket rymmer också en positiv läsning av den framväxande socialantropologin.

Den stora omdaning skrevs i början av 1940-talet. För att få ett perspektiv på Polanyis arbete – och epoken – kan man jämföra den med några andra klassiska arbeten från samma tid. Där finns Joseph A Schumpeters *Capitalism, Socialism and Democracy* med dess diagnos av kapitalismens problem att överleva, och där socialismen dystert framställs som en oundviklig framtid. Georg Lukács

skrev sin antifascistiska kampskrift i form av *Förnuftets banemän* (*Die Zerstörung der Vernunft*). Karl Popper publicerade sin liberala ”värnpliktsbok” *Det öppna samhället och dess fiender*. Theodor W Adorno och Max Horkheimer skrev sina kulturkritiska huvudverk (*Minima Moralia* och *Upplysningens dialektik*). Samtliga dessa verk har en närmast civilisationsförklarande ambition. I flera fall, inte minst hos Polanyi, fanns ambitionen att genomlysningen och kritiken av det förgångna skulle kunna tjäna som underlag för en orientering i den värld som väntade efter kriget.

Det är inte bara för att *Den stora omdaning* reser en rad problem och diskussioner som den blivit en klassiker. Det är inte heller bara för att den skickligt smälter samman en rad olika tanketraditioner till en syntes. Det som gör denna bok till en unik syntes med stor sprängkraft och aktualitet är att den genom sina nyckelbegrepp förmår fånga centrala problem och konflikter i moderna, marknadsdominerade samhällen. Boken får en särskild kraft därför att den är en personlig tolkning av ett avgörande historiskt skeende; den ger oss en världsbild, en vision. Polanyis ton och stil färgas av en radikal, kristet inspirerad socialism, som står i harmoni med hans samhällsteori. Textens centrum är dess framställning av vad den liberala marknads metafysiken betytt för upplösningen av samhällelig och mänsklig gemenskap – och vad som ska till för att återupprätta den gemenskapen.

Bibliografi

Karl Polanyis arbeten

Den aktuella engelska referensupplagan av Karl Polanyis huvudarbete är *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press 2001. Den har ett förord av Joseph E Stiglitz och en introduktion av Fred Block.

En samling uppsatser, varav flera av Polanyi, bland annat hans essä ”The Economy as an Instituted Process”, återfinns i Karl Polanyi, Conrad M Arensberg och Harry W Pearson (red.), *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*, Free Press 1957. De övriga bidragen är inspirerade av hans perspektiv.

Många böcker har kommit ut postumt:

Dahomey and the Slave Trade. An Analysis of an Archaic Economy, University of Washington Press 1966.

Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi, George Dalton (red.), Anchor Books 1968. En samling centrala uppsatser.

The Livelihood of Man, Academic Press 1977. Ett oavslutat verk, utgivet av Harry W Pearson. Det behandlar både generella teman, som till exempel inbäddningsbegreppet, handel och pengar och det antika Greklands ekonomi.

Chronik der grossen Transformation, del I–III, Metroplis Verlag 2002–2004. Ett omfattande urval av Polanyis arbeten vid sidan av *Den stora omdaning*. Uppsatser i tyska och engelska tidskrifter, inklusive en rad texter från Polanyis medverkan i *Der Österreichische Volkswirt*.

Framställningar av Polanyis biografi, allmänna insats etc.

Det finns två böcker som ger en bild av Polanyis arbeten och liv: J R Stanfield, *The Economic Thought of Karl Polanyi. Lives and Livelihood*, MacMillan 1986, och Gareth Dale, *Karl Polanyi. The Limits of the Market*, Polity Press 2010.

Gareth Dale ger även en bild av Polanyis liv och arbete i Budapest i "Karl Polanyi in Budapest: On his Political and Intellectual Formation", i *European Journal of Sociology*, volym 50 (2009), s 97–130.

Det har kommit en strid ström av uppsatser och bokkapitel de sista tjugo åren som tar upp Polanyis arbeten, hans liv och hans centrala begrepp.

En tidig och inspirerande framställning är Fred Block och Margaret R Somers, "Beyond the Economic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi", i Theda Skocpol (red.), *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge University Press 1984.

Fred Block har också skrivit en intressant artikel om "Karl Polanyi and the Writing of *The Great Transformation*", i *Theory and Society*, volym 32 (2003), s 275–306.

En givande antologi, med stor spännvidd är Chris Hann och Keith Hart (red.), *Market and Society. The Great Transformation Today*, Cambridge University Press 2009.

Två klassiska, kritiska kommentarer till Polanyis arbeten är Douglass C North, "Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi", i *Journal of European Economic History*, volym 6 (1977), s 703–716, och S C Humphreys, "History, Economics and Anthropology: The Work of Karl Polanyi", i *History and Theory*, volym 8 (1969), s 165–212.

En berömd uppsats som generaliserar Polanyis nyckelbegrepp "embeddedness" är Mark Granovetters "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", i *American Journal of Sociology*, volym 91 (1985), s 481–510.

En framställning av just begreppet "embeddedness" som tar upp dess anknytning till modern ekonomisk sociologi och allmän samhällsteori finns i min egen uppsats "Embeddedness and Integration", i Ian Gough och Gunnar Olofsson (red.), *Capitalism and Social Cohesion. Essays on Exclusion and Integration*, MacMillan 1999. En mer utförlig version av den uppsatsen är "Embeddedness and Integration: An Essay on Karl Polanyi's 'The Great Transformation'", i Nils Mortensen (red.), *Social Integration and Marginalisation*, Samfundslitteratur 1995.